तारा शोककाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन

प्रमिला खरेल

परीक्षा क्रमाङ्क : २०४०१४०

त्रि.वि. दर्ता नं. ११०१५-८९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षा ५९८

पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

श्री कनकाई बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षा विभाग

सुरूङ्गा, झापा

सन् २०१३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सम्बन्धन प्राप्त

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

KANKAI MULTIPAL CAMPUS

पत्र संख्या :
चलानी नम्बर :

सुरुङ्गा, झापा
SURUNGA, JHAPA
स्थापित: २०४८

☎:
☎:
फ्याक्स :
मिति :-

सिफारिस पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली शिक्षा विषय (नेपा.शि. ५९८) को पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत तारा शोककाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र श्री प्रमिला खरेलले मेरा निर्देशनमा अत्यन्त मेहनत र परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको हो । आवश्यक सैद्धान्तिक एवम् वस्तुगत आधारमा विश्लेषण गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रबाट म सन्तुष्ट भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

सन्

वि.स. २०

....

सह.प्रा. कोमलप्रसाद पोखरेल

शोध निर्देशक

श्री कनकाई बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षा विभाग

सुरुङ्गा, झापा

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शोधपत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पारेकी हुँ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई यो स्वरूपमा ल्याउन मैले मेरा श्रद्धेय गुरूबाट आशीर्वाद तथा विभिन्न महानुभावहरूबाट सहयोग प्राप्त गरेकी छु ।

तारा शोककाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा यो शोधपत्र मैले श्रद्धेय गुरू सह.प्रा. कोमलप्रसाद पोखरेलज्यूको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो कार्य व्यस्ततालाई परसारेर यस शोधपत्रको शीर्षक चयन, शोध प्रस्ताव लेखन तथा शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप दिने समयसम्म आवश्यक सुझाव तथा प्रेरणा दिनुहुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरू कोमलप्रसाद पोखरेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । समयमै शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोध कार्य थालनी गर्न सहयोग पुऱ्याउने नेपाली शिक्षा विभागप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोध कार्यमा आवश्यक सल्लाह सुझावहरू दिनुहुने मेरा आदारणीय गुरूहरू सह.प्रा. श्री जीवनाथ सुवेदी, उप.प्रा. श्री विष्णुप्रसाद कोइराला र सहायक प्रा. श्री सेरबहादुर बानियाँप्रति म कृतज्ञ छु । यस शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव दिनुहुने तारा शोककाव्यका स्रष्टा श्री मित्रप्रसाद दाहाल तथा यस काव्यमा शोधपत्र तयार गर्न प्रेरणा दिनुहुने श्री तुलसी दाहालप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसका साथै अन्य आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिने मेरा आदरणीय मित्रहरू सूर्यप्रसाद अधिकारी र नारायण भट्टराईप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म ल्याई पुऱ्याउन आफ्नो जीवनको अमूल्य समय, श्रम र पसिना खर्च गर्ने मेरा बुबा श्री कृष्णप्रसाद खरेल र आमा अम्बिकादेवी खरेल र अध्ययनमा हौसला र समय प्रदान गर्नुहुने मेरा श्रीमान् खेमप्रसाद प्रसाईप्रति म आजीवन ऋणी छु । शोधप्रस्ताव अभिटङ्कनमा सहयोग गरिदिनुहुने श्रद्धेय गुरू श्री कुलेन्द्र मैनालीज्यूप्रति म कृतज्ञ छु । साथै शोधपत्र छपाइ कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने “एक्सिस हार्डव्येर एण्ड सफ्टव्येर कलेज”का भाइ रमेश चौहानलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चहान्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली शिक्षा विभाग, कनकाई बहुमुखी क्याम्पस समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

प्रमिला खरेल

शोधसार

शोधशीर्षक : तारा शोककाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन

शोधार्थी : प्रमिला खरेल

शोध निर्देशक : कोमलप्रसाद पोखरेल

विभाग/क्याम्पस : नेपाली शिक्षा विभाग, कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा, झापा

शैक्षिक वर्ष : २०६५/०६६

पृष्ठ संख्या : ७३ + ८

शोध प्रक्रिया :

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, कनकाई बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षा विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो ।

प्रस्तुत शोधपत्र तारा शोककाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । काव्यको बनोट, बुनोट, चयन, विचलन र समानान्तरताको प्रमुख आधारमा तारा शोककाव्यको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नु यस शोधको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

तारा शोककाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा पुस्तकालयीय विधि अवलम्बन गरिएको छ । यस शोधको अध्याय एकमा शोधको परिचय राखिएको छ । जस अन्तर्गत शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, समस्या कथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको महत्त्व तथा औचित्य, अध्ययन विधि निर्धारण गरी प्रस्तुत गरिएको छ । अध्याय दुईमा शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक आधारलाई प्रस्तुत गरिएको छ । अध्याय तीनमा बनोट र बुनोटका आधारमा तारा शोककाव्यको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । जस अनुसार संरचना, कथानक वा कथावस्तु, चरित्र वा पात्रपात्रा, उद्देश्य तथा अलङ्कारको प्रयोगलाई विश्लेषणको आधार बनाएको छ । यस काव्यको कथानकलाई ६ सर्गमा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरिएको छ भने पात्रहरूलाई प्रमुख पात्र, सहायक पात्र, मानवीय र मानवेतर पात्रमा वर्गीकरण गरी शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्णन गरिएको छ । अध्याय चारमा चयनका आधारमा तारा शोककाव्यको विश्लेषण गरिएको छ । जस अन्तर्गत तत्सम शब्द, तद्भव शब्द, आगन्तुक शब्द, अनुकरणात्मक शब्द, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक, निपात प्रश्नसूचक चिह्न, समस्त शब्द, द्वित्व शब्दको प्रयोग आदिका आधारमा कृतिको विश्लेषण गरिएको छ । अध्याय पाँचमा विचलन र

समानान्तरताका आधारमा काव्यको विश्लेषण गरिएको छ । यस अन्तर्गत काव्यको विश्लेषण क्रममा क्रमविचलन, ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन, अर्थतात्विक विचलन, कोशीय विचलनलाई आधार बनाएको छ भने बाह्य र आन्तरिक समानान्तरताका आधारमा समेत काव्यको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ। अध्याय छ मा पाँच ओटै अध्यायको निष्कर्ष तथा सुझावलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोध निष्कर्ष :

साहित्यिक कृतिले भाषावैज्ञानिक वा वस्तुगत अध्ययनको विश्लेषण गर्दछ । विशेष भाव अभिव्यक्तिको शैली संरचना, कथा घटना आदि जस्ता घटकहरूको संयोजन, भाषिक कुशलता सौन्दर्य उद्घाटन, लयात्मकता आदि जस्ता काव्यात्मक गुणका आधारमा हेर्दा तारा शोककाव्य सबल देखिन्छ । काव्यकार मित्रप्रसाद दाहालको मानसपटलमा उब्जिएको शोकपरक चिन्तनलाई काव्यमा सम्प्रेषण गरिएको छ । यहाँ काव्यकार स्वयम् र पत्नी बीचको आदर्श प्रेमलाई केलाउँदै नेपाली समाजमा भइरहेको पति पत्नी हिंसा र हत्याका घटनाहरूलाई हटाउन सकिने दृष्टिकोण काव्यमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

झिनो आख्यानको आडमा आफ्ना वैयक्तिक चिन्तनलाई प्रस्तुत गर्न नवीन शैली अपनाइएको छ । शैलीगत दृष्टिले हेर्दा यो कव्य शोकपरक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । शैलीको संरचनात्मक दृष्टिले हेर्दा यो काव्य प्रगीतात्मक बनेको छ । काव्यकी प्रमुख पात्र ताराका माध्यमबाट यस काव्यको विषयवस्तु तथा घटनाहरू प्रस्टिएका छन् । काव्यकारको एकोहोरो वार्तालाप भएकाले वर्णानात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

काव्यको भाषिक पक्षको दृष्टिकोणले हेर्दा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, निपाल, विस्मयादिबोधक, अनुकरणात्मक शब्द, समस्त शब्द आदिको उचित चयन वा प्रयोगले काव्यको भाषालाई प्रभावकारी बनाएको छ । उपमा, रूपक, अनुप्रास जस्ता अलङ्कारको प्रयोगले काव्यमा भाषिक जीवन्तता पाउन सकिन्छ । पदक्रम, ध्वनिक्रियात्मक, अर्थतात्विक आदि विविध प्रकारका विचलन तथा बाह्य तथा आन्तरिक समानान्तरताले काव्यको भाषालाई लयात्मक, श्रुतिमधुर बनाएको देखिन्छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठसंख्या
अध्याय-एक : शोध परिचय	**१-७**
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोध प्रयोजन	१
१.३ समस्या कथन	१
१.४ शोधकार्यको उद्देश्य	१
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ महत्त्व र औचित्य	५
१.७ अध्ययनको सीमाङ्कन	६
१.८ शोध विधि	६
१.८.१ अध्ययनका स्रोतहरू	६
१.८.२ अध्ययन विधि/पद्धति	७
१.९ शोध विवरण	७
अध्याय-दुई : शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक आधार	**८-३०**
२.१ शैलीको परिचय	८
२.२ शैलीविज्ञानको परिचय	११
२.३ शैलीविज्ञानको पृष्ठभूमि	१३
२.३.१ पूर्वीय पृष्ठभूमि	१३
२.३.२ पाश्चात्य पृष्ठभूमि	१५
२.४ शैलीविज्ञानको विकास	१७
२.४.१ आधुनिक भाषाविज्ञान	१७
२.४.२ साहित्य समालोचनाका विभिन्न प्रणालीहरू	१७
२.५ शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक स्वरूप	२०
२.५.१ शैलीविज्ञानको समालोचनाको तह	२१
२.५.१.१ आधार सामग्रीको तह	२१
२.५.१.२ कला माध्यमको तह	२१
२.५.१.३ भाषिक प्रतीकको तह	२२

२.६ कृति विश्लेषणको शैलीवैज्ञानिक सैद्धान्तिक आधार २२
२.६.१ साहित्यिक संरचना २३
२.६.१.१ बनोट २३
२.६.१.२ बुनोट २४
२.६.२ भाषिक संरचना २४
२.६.२.१ व्याकरण व्यवस्था २४
२.६.२.२ शब्द व्यवस्था २४
२.६.२.३ ध्वनि व्यवस्था २५
२.६.३ शैली २५
२.६.३.१ विकल्प र चयन २५
२.६.३.२ अग्रभूमि निर्माण २६
अ) विचलन २६
क) कोशीय विचलन २७
ख) व्याकरणात्मक विचलन २७
ग) ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन २७
घ) लेखन प्रक्रियात्मक विचलन २८
ङ) अर्थतात्विक विचलन २८
च) भाषिका विचलन २८
छ) प्रयुक्ति विचलन २८
आ) समानान्तरता २९
क) बाह्य समानान्तरता २९
ख) आन्तरिक समानान्तरता २९
इ) अन्य/विविधता ३०
२.७ सारांश ३०
अध्याय-तीन : बनोट र बुनोटका आधारमा तारा शोककाव्यको विश्लेषण ३१-३६
३.१ बनोट ३१
३.२ बुनोट ३१

३.२.१ कथानक वा कथावस्तु	३२
३.२.२ निष्कर्ष	३४
३.२.३ पात्र वा चरित्र	३४
३.२.४ उद्देश्य	३५
३.२.५ अलङ्कारको प्रयोग	३५
अध्याय-चार : चयनका आधारमा तारा शोककाव्यको विश्लेषण	**३७-५२**
४.१ परिचय	३७
४.२ शब्द चयन	३७
४.२.१ तत्सम शब्द चयन	३७
४.२.२ तद्भव शब्दचयन	३८
४.२.३ आगन्तुक शब्दचयन	३९
४.२.४ द्वित्व शब्दचयन	४०
४.२.५ समस्त शब्दचयन	४०
४.२.६ नामपदको चयन	४१
४.२.७ सर्वनामपदको चयन	४२
४.२.८ विशेषणको चयन	४३
४.२.९ क्रियापदको चयन	४४
४.२.१० नामयोगीको चयन	४५
४.२.११ क्रियाविशेषणको चयन	४६
४.२.१२ संयोजकको चयन	४७
४.२.१३ निपातको चयन	४७
४.२.१४ विस्मयादिबोधक शब्दको चयन	४८
४.२.१५ अनुकरणात्मक शब्दको चयन	४९
४.२.१६ प्रश्नसूचक चिह्न (?) को प्रयोग	५०
४.३ चयनको सारांश	५०
अध्याय-पाँच : विचलन र समानान्तरताका आधारमा तारा शोककाव्यको विश्लेषण	**५३-६७**
५.१ परिचय	५३

५.२ विचलन ५३
    ५.२.१ क्रमविचलन ५४
    ५.२.२ ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन ५६
    ५.२.३ अर्थतात्विक विचलन ५७
    ५.२.४ कोशीय विचलन ५९
५.३ समानान्तरता ५९
५.३.१ बाह्य समानान्तरता ५९
    ५.३.१.१ स्वनिमगत ६०
    ५.३.१.२ छन्दगत ६३
    ५.३.२ आन्तरिक समानान्तरता ६५
५.४ सारांश ६६
अध्याय-छ : निष्कर्ष तथा सुझाव ६८-७३
६.१ निष्कर्ष ६८
६.२ सुझाव ७१
सन्दर्भसूची ७३